

Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması*

Tuba Akar**

Özet

Osmanlı döneminde yapı çevrenin oluşumunda ve korunmasında etkin olan vakıflar, dini, hayri, beledi, eğitim, sosyal ve sağlık gibi toplumsal hizmetleri, vakıf kurumu tarafından inşa edilen külliye, cami, medrese, han, hamam, dükkan gibi mekanlarla sağlamıştır. Vakıf kurumunun altında yatan temel kavram olan sonsuza dek hizmet etme anlayışı ile vakıf yapılarının onarımı, işlevsellik ve vakfın sürekliliği için temel mesele olarak kabul edilmiştir. Bu amaçla vakıf kurumu, Osmanlı'da Tanzimat öncesi dönemde sahip olduğu özerk ve yerel yapısı ile, vakıf yapılarının korunmasına yönelik hukuki, idari ve finansal düzenini oluşturmuştur. Bu çalışma, vakıf kurumunda vakıf yapılarının korunmasına yönelik gelişmiş olan bu hukuki, idari ve finansal yapıyı ortaya koymayı ve böylece kurumun yapıların korunmasına yönelik tavrını belirlemeyi amaçlar.

Anahtar Kelimer: vakıf, vakıf yapılar, koruma, onarım, tamirat.

Vakıf Institution and the Preservation of Buildings Before Tanzimat

Abstract

Vakıf institution, which was the main institution in the construction and conservation of the built environment in the Ottoman period, provided the religious, charitable, municipal, educational, social and health services by spaces such as külliyes, mosques, medreses, hans, baths, shops, etc. which were built through the Vakıf Institution. As the underlying concept of the vakıf institution was serving forever, the repair of these vakıf buildings was accepted as a fundamental issue for ensuring the functionality and continuity of the vakıf. With this aim, vakıf institution set the legal, administrative and financial bases for the continuity of the system within its autonomous and local structure before Tanzimat in the Ottoman period. This study deals with these legal, administrative and financial aspects of the vakıf institution and aims to determine the attitudes of the institution towards the conservation of vakıf buildings before the Tanzimat era.

Key words: vakıf, vakıf buildings, conservation, restoration, repair.

* Bu çalışma, yazarın 2009 yılında Doç.Dr.Emre Madran danışmanlığında, ODTÜ Restorasyon Programında tamamlamış olduğu, "The Role of Vakıf Institution in the Conservation of Vakıf Based Cultural Héritage" başlıklı doktora çalışmasından geliştirilerek hazırlanmıştır.

** Öğretim Görevlisi, Dr., Mersin Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Giriş

Kelime anlamıyla vakıf, "durdurmak, alıkoymak" anlamına gelmekte ve bireyin malını her türlü eylemden alıkoymak, malın hayır işlerinde kullanılması durumunu ifade etmektedir (Heffening 1934: 1096). Vakıf kurumunun Osmanlı dönemindeki uygulama biçiminden yola çıkarak yapılmış olan diğer tanımlarında; Ömer Hilmi Efendi (1977:13') vakfın hukuki tanımını "*menfaati ibadullaha ait olur veçhile bir aynı, Cenabı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır.*" şeklinde yapmış, Yediyıldız (1986:154) ise vakfı "... *hukuki bir akid olup bununla, bir kimse, Allah 'a yakın olma gayesiyle, menkul veya gayri menkul mülk ve emlakini, dini, hayri ve içtimai bir gayeye müebbeden tahsis etmesi...*" olarak belirtmiştir. Bu tanımlardan yola çıkarak vakıf eyleminde altı çizilmesi gereken noktalar; kişisel mülk olan gayrimenkulun toplum yararına sonsuza dek bağışlanması ve vakıf eylemine konu olan mülkün artık Allah'ın mülkü olarak kabul edilmesidir. Bu durum, vakıf kurumunca, vakıf yapıların onarılarak korunması ve sürekliliğinin sağlanması şeklinde ele alınmış ve vakıf kurumunun korumaya yönelik davranışlar sergilemesine ve geliştirmesine yol açmıştır.

Vakıf kurumunun yapıları çevre ile olan ilişkisi, vakıf kimliği altında gerçekleşen dini, hayri ve sosyal hizmetlerin cami, medrese, okul, han, hamam, dükkan, bedesten, şifahâne, imâret gibi mekanlarda hayat bulması ile başlamakta, vakıf hizmetlerin sürekliliği için bu mekanların sürekliliğinin sağlanması ile devam etmektedir. Böylece yapıları çevrenin oluşumunda ve daha sonra korunmasında etkin olan vakıflar, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda imar, inşaat ve onarım faaliyetlerinin önemli bir bölümünü de yürütmektedir². Vakıf yapı niceliği gözönüne alındığında ise, vakıf kurumunun Osmanlı döneminde yürütülen onarım faaliyetlerinin büyük bir bölümünü üstlendiği, bundan dolayı Osmanlı döneminde onarım faaliyetlerinin vakıflarla kurumsallaştığı söylenebilir (Madran 2004:92)³.

Vakıf kurumu aracılığıyla yürütülen koruma faaliyetlerinde en önemli öge, yapının işlevselliğinin devamının sağlanmasıdır. Böylece hem akar yapılardan gelen gelirin, hem de hayri hizmetlerin kesintiye uğramadan faaliyetine devamı gerçekleşmiş olur. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki, vakıf kurumunda yer alan koruma eylemlerinin fikirselleşmesini, bugünkü anlamda bir koruma anlayışı ile kıyaslamak pek mümkün değildir. Burada yapıların korunarak sürekliliğinin sağlanması eğer ki vakfın ve toplumun yararı için gerekli ise buna önem verilmekte, vakfın yararı ve toplumun yararı, vakıf yapının yıkılarak taşınmasını, bölünerek başka amaçla kullanılmasını

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan bu çalışmada, transkripsiyonu yapan kişi(ler) hakkında bilgi olmadığından kaynakçada belirtilmemiştir.

Osmanlı'da klasik dönemlerde gerçekleştirilen imar ve inşaat faaliyetleri, ya bireyler ya da devlet tarafından yaptırılmaktadır (Cezar,1983:261-282). Bireyler tarafından yaptırılan, vakıf amaçlı veya bireysel kullanıma yönelik olan konut yapılarının haricinde, kamusal nitelikli cami, medrese, okul, han, hamam gibi yapıların vakıf kurumu aracılığıyla (yine bireyler tarafından) yaptırıldığı bilinmektedir. Sadece, askeri ve bayındırlık yapısı olarak nitelenen surlar, kaleler, köprüler ve yollar miri inşaat olarak devlet tarafından yaptırılmaktadır.

İnşaat faaliyetlerinde görülen; vakıf veya miri inşaat şeklinde olan ikili seçeneğin, onarım faaliyetlerinde de devam ettiği görülmüştür. Bireyler tarafından vakıfyoluyla yaptırılan veya sahip olunan yapılarla, devlet tarafından yaptırılan miri yapıların onarım faaliyetlerinde yine bu iki grubun etkinliği söz konusu olduğundan, Madran (2004:45-61) Osmanlı'da onarım faaliyetlerini de onarım süreçlerindeki farklılıklardan dolayı miri onarımlar ve vakıf onarımları olarak ele almıştır.

öngörüyorsa, hukuken kadı ve mütevellî izni ile bu işlemlerin yapılmasına da olanak sağlamaktadır. Örneğin, vakıf yapının herhangi bir müdahale ile değiştirilmesi uygun görülmezken, vakfın menfaati olacak eylemlerde buna izin verilebilmektedir (Ömer Hilmi:mesele267⁴). Bir vakıf hamam büyük olduğundan ötürü ısınması masraflı, bunun yanında müşterisi fazla olmadığından yeterli gelir de sağlamıyorsa, hamamın bölünerek bir kısmının dükkan gibi gelir getirici bir amaca dönüşmesi hakim ve mütevellî izni ile yapılabilmektedir. Artık kullanılmaz bir bölgede varolan hayratın başka bir yere taşınması veya cemaata küçük gelen mescidin yıkılarak yerine daha büyük mescid yapılması toplum menfaati düşünülerek vakıf hukuku tarafından da kabul gören bir uygulamadır (Ömer Hilmi:mesele 344,185).

Osmanlı'da vakıf kurumu aracılığıyla yürütülen onarım faaliyetlerine teknik açıdan bakıldığında ise, aslında vakfın ebedî olabilmesi yolunda vakıf yapıların ayakta kalması amacıyla gerçekleştirilen, ölçek ve niteliği yapının ihtiyacına göre değişen nitelikte olduğu görülür. Yapıların onarım ihtiyaçları 18.yy belgelerinde temizlikten, sağlamaştırmaya, onarımdan, yeniden inşaaya kadar uzanan müdahale türleri ile belirtilmiştir⁵. Bu durum kimi yapılarda var olanı tamir etme şeklinde görülürken, kimi durumlarda yapı harap ise yeniden inşaa etme şeklinde de olabilmektedir. Harap yapıların yeniden inşası durumunda genellikle eski yapının aynen yapıldığı, hatta harap yapı enkazının yapı malzemesi olarak tekrar kullanıldığı görülmüştür⁶. Bu uygulamalar, Osmanlı'da bugünkü anlamda bir koruma anlayışı olmadığını, yapının işlevselliğini sürdürebilmesi için gerekli olan müdahalenin, maddî ve teknik olanaklar doğrultusunda en uygun çözümlerle oluşturulduğunu göstermektedir.

Osmanlı döneminde vakıf kurumunda vakıf yapıların korunmasına yönelik gelişmiş olan bu mekanizmada, yapıların korunmasına yönelik çeşitli hukukî kuralların varlığı, yapıların koruma eylemlerini yürütecek idarî ve teknik elemanların tahsisi ve yapıların korunmasına yönelik uygulamalar için parasal altyapının sağlanmış olduğu bir sistem görülmektedir. Bu hukukî, idarî ve finansal düzenlemeler vakıf kurumunun sürekliliğini sağlayacak mekanizmayı oluşturmuştur. Bu mekanizma, 1826 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulması ve kısa sürede bütün vakıfların Evkaf Nezareti'ne bağlanması ile değişmiştir. Bu çalışmada, vakıf kurumunun vakıf yapıların korunmasına yönelik geliştirdiği hukukî, idarî ve finansal düzenlemeler ele alınacak, kurumunun yapıların korunması ve onarımına yaklaşımı saptanacaktır. Burada, vakıf kurumunun Tanzimat öncesinde

Bu kaynağa bu şekilde referans verilmesinin sebebi; ilgili sayfada bir çok hukuk maddesi bulunduğundan, doğrudan ilgili maddeyi belirtmek için sayfa numarası yerine maddenin ismi belirtilmiştir. Ayrıca metin içinde çok fazla referans verilen bir kaynak olması ve de yazarın adı, kaynağın tarihi ve maddenin no'su uzun olacağından dolayı kısaltmaya gidilmiştir.

Mazlum (2001:xiii, 41) 18.yy onarım belgelerinde karşılaşılan müdahale türlerini; tahtire muhtaç (temizleme gerekli), tamir ve termime muhtaç, meremmata muhtaç (onarım gerekli), fena-pezir (kötü durumda), şikest (kırılmış), rahnedar (bozulmuş, zarara uğramış), inhidama/haraba mütemayil (yıkılmaya yüz tutmuş), müşrif-i harab/ haraba müşrif (harap durumda), gayet-ül gaye harab (son derece harap durumda), münhedim (yıkılmış), külliye münhedim (tümüyle yıkılmış), kabil-i tamir değil, müceddeden binaya (/tecdide) muhtaç (onarılması mümkün değil, yenilenmesi gerekli) şeklinde belirtmektedir.

18.yy belgelerinde "vaz-ı kadim üzere tecdid" , "enkaz-ı mevcudeyle tecdid" ya da "nakzıyla tecdid" şeklindeki ifadelerle, yapının eski durumuna uygun olarak yenilemesi ve enkaz malzemesinin kullanılması belirtilmektedir. Süleymaniye Caminin bir minaresinin onarımında ve Fatih külliyesinin deprem sonrası onarımlarında enkaz taşları kullanıldığı belgelerden izlenmiştir (Mazlum,2001:41-42).

yani vakıfların Evkaf Nezareti altında merkezi bir yapıya kavuşturulmadan önceki kurumsal yapısı içerisinde vakıf yapıların korunmasına yönelik tutumlarının saptanması söz konusudur.

Vakıf Kurumunda Yapıların Korunmasına Yönelik Hukuki, İdari ve Finansal Düzen

Vakfın ebedi olması, kurum aracılığıyla karşılanan toplumsal hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yürümesi anlamına geldiği gibi vakfın kişiye, topluma ve devlete sağlamış olduğu maddi ve manevi faydaların da sürekliliği anlamına gelmekteydi⁷. Bundan dolayı vakıfdan faydalanan herkesin (birey-toplum-devlet) vakfın sürekliliğini sağlaması için gerekli olan yapı onarımlarını desteklemesi ve altyapıyı oluşturması gerekmektedir. Ayrıca üst düzey yönetici tabakanın kurmuş olduğu vakıflar; sultan vakıfları, vezirlerin ve yörenin örfi idarecisinin kurmuş oldukları vakıflar, aynı zamanda siyasi bir anlam taşıdıklarından, her zaman bakımlı olmaları vakfın sürekliliğini sağlamakla birlikte, siyasi idarenin gücünün devamlılığını da simgelemektedir (Singer 2004:191). Bu sebeplerle vakıf yapıların onarılması öncelikle vâkıf ve onun kurmuş olduğu (vakfiyede belirlemiş olduğu şartlar) hukuki, idari ve mali altyapı ile sağlanmakta, devlet ise yargı sisteminin uyguladığı hukuki kurallar, denetim ve gerekli durumlarda mali destek ile, vakıf yapıların kullanıcıları da şikayet, mali destek gibi yollarla vakıf yapıların onarılması yolunda önemli rollere sahipti.

Aslında vakıf kurumunun onarım faaliyetleri ile ilişkisi, vakıf eyleminin daha başlangıç aşamasından itibaren görülmektedir. Öyle ki kimi vakıflar daha kuruluş aşamasında tamir ve onarım faaliyetlerinde etkin bir role sahiptiler. Bu durum bazı vâkıfların daha önce inşaa edilmiş fakat harap bir durumda olan bir hayratı tamir ederek tekrar kullanılabilir hale getirip vakfetmesiyle belirmektedir⁸. Bu tür bir hayratı vakfeden vâkıf, vakfiyede "*...ölçeşmenin tamir ve terminini murad edüp...*" gibi tabirlerle topluma hizmet veren veya verebilecek olan bir hayratı tamir ettirip tekrar işlevsellik kazanmasını sağlamaktadır. Varolan bir yapıyı tamir ettirerek vakfına ekleme sadece hayrat niteliğindeki yapılarda değil, aynı zamanda gelir getirici bir yapının onarımını gerçekleştirerek¹⁰ veya işlevselliği kalmamış harap bir yapıyı farklı bir amaçla kullanmak üzere tamir ve inşaa ettirme¹¹ şeklinde de görülmektedir. İşlevsel olan veya işlevselliğini yitirmiş harap bir yapının tamir edilerek vakfa konu olması, yapıların kullanılabilirlik potansiyelinin vâkıflar tarafından değerlendirilmiş olduğunu göstermekle birlikte, vakıf kurumunun yapıların korunmasına yönelik tavrını daha baştan belirlemektedir.

Vakıf kurumunun kişiye, topluma ve devlete sağladığı maddi ve manevi faydalar, Akar'ın (2009:15-16, 30-32) çalışmasında, faydanın etki alanı bakımından küçük ölçekli ve büyük ölçekli faydalar olarak ele alınmıştır.

Yüksel (2006:319) Anadolu Selçuklu dönemine ait vakıf hayratlarından %24'ünün yeniden ihya edilen kurumlar olduğunu belirtmektedir. Osmanlı döneminde ise sadece Yüksel'in (1998:129) 17.yy vakıflarını ele alan çalışmasında bu bilgi verilmiştir. Buna göre 17.yy vakıflarında vakıf kurucularının ihya ettikleri hayratların oranını %3,45 olarak belirtmektedir.

Kunter'in (1938:120) verdiği çeşitli vakfiye örneklerinden Gümüşhacı köyünde bir su vakfı tesis eden Baradoğlu Mıgdis vakfiyesi

17.yy'a ait bir vakıfda İnegöl Kazasına bağlı Kurşunlu köyünde bulunan bir hanın tamir ettirilerek ihya edildiği belirtilmektedir (Yüksel 1998:129)

Singer (2004:86) Kudüs'te bulunan Hürrem Sultan'ın imaretinin Tunşuk Hatun'a ait bir evin onarılarak ve genişletilerek imarete dönüştürüldüğünü belirtmektedir.

Vakıflarda Koruma Eylemelerinin Hukuki Boyutu:

Belirtildiği gibi kimi vakıfların daha başlangıç aşamasında görülen onarım faaliyetleri, bir çok vakıfda kuruluşundan sonra gerçekleşmektedir. Bu durum vakfın resmi olarak kuruluşunu simgeleyen ve hukuki bir vesika olan vakfiyelerde kendini göstermektedir. Vakfiyelerde, vâkıf vakfına ait olan hayrat ve akar nitelikli malları vakfettiğini belirttikten sonra akarlardan gelecek olan gelirlerin nasıl harcanacağını, ne tür masrafları karşılayacağını belirtmektedir. Bu harcamaların en başında genellikle yapıların onarım masrafları gelmektedir. Bu durum vakfiyelerde "...evvela tamir ve termimine..." şeklindeki ifadelerle belirtilmektedir¹². Vakıf yapıların tamiri ile ilgili şart çoğunlukla öncelikli şart olarak vakfiyelerde belirtildiği görülmüşse de farklı uygulamalar da söz konusudur. Gelirlerin harcanacağı masraflar belirtildikten sonra arta kalanın tamir ve termime harcanmasını şart koşan uygulamalar bunlardan biridir¹³. Ayrıca vakfiyelerde öncelikli koşul olmayıp gerektiği durumlarda tamir yapılacağına dair ifadeler de mevcuttur¹⁴. Bazı vakfiyelerde ise vakıf gayrimenkulun onarılması ile ilgili hiçbir şarta rastlanmazken onarım şartının zaten hali hazırda uygulanması gereken bir şart olarak algılandığı da görülmektedir¹⁵. Buradan anlaşıldığı üzere vakfiyelerde yapıların onarılması öncelikli şart veyahut farklı biçimlerde şart koşulmuş olsa da olmasa da yapıların onarımı her zaman öncelikli bir durumdur. Öyle ki bu durum vakıf hukuku açısından da bu şekilde işlemektedir. Yapıların onarılması için vâkıfın herhangi bir şart koşmuş olması veya aksini yani vakfın tamir edilmemesini şart koşmuş olması durumunda bile bunlara itibar edilmeden vakfın tamirinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir ve vakfın tamiri vakıftan beklenen bütün hayır işlerinden önce gelmesi şeklinde ifade edilmektedir (Akgündüz 1996:401-402).

Vakfiyelerde görülen onarım şartları çoğu zaman tüm evkafın onarılmasını, yani vakfa konu olan bütün yapıların onarılmasını ayırım yapmadan şart koşmuştur. Fakat bazı vakıflarda, vâkıf sadece hayrat yapıların onarılmasını belirtirken akar yapılar için bir tutum sergilememektedir. Kimi vakıflarda ise akar yapıların onarılması öncelikli olarak şart koşulabilmektedir. Bu durum, yani vakfiyelerde hayrat ve akaratın tamirinin kimi zaman hiç vurgulanmaması, kimi zaman birlikte vurgulanması veya kimi durumlarda birbirine öncelikli olarak vurgulanması aslında vakıf kurumunda her zaman bir onarım olgusunun varlığını göstermektedir. Öyle ki vâkıf sadece kendi vakfına ait bir hayratın veya akaratın onarılmasını şart koşmakla kalmamakta, aynı zamanda başka biri tarafından yaptırılmış olan bir hayratı tamir ettirmeyi veya toplumun ortak kullanımına yönelik

Vakfiyelerde yapıların onarılması ile ilgili "tamir", "termim", "tecdid" ve "meremmet" gibi terimlere rastlanılmaktadır. Ayrıca bkz. Madran 2004:45.

Fettullah Efendi bin Abdüllatif, vakfına ait 971 H./1563-64 M. tarihli vakfiyede, vakıf personeline verilecek olan maaşları belirttikten sonra "...bundan sonra artarsa beldenin hakimi marifet ile mütevelli onu zapteder ve onu israf yapmaksızın ve fazla kısmaksızın vakfın tamir ve meremmetine sarfolunur..." şeklinde gelirlerden arta kalan olursa onarıma harcanması istenmektedir (VGM arşivi, defter-sayfa-sıra no:608/1-147-176/1).

Kalender Paşa'nın 1221 H. / 1806-7 M. tarihli vakfiyesinde "...medresesimezkurelerin tamir ve termimiiktiza ederse evkafı mezkure gallatından sarfoluna..." denilmektedir (VGM arşivi, defter-sayfa-sıra no:618-115).

Ali oğlu Ebubekir Beyin 1065 H./1655 M. tarihli vakfiyesinde yaptırmış olduğu caminin onarımına ilişkin herhangi bir hüküm yokken, "...camii mezkur münhedim olur ise ihyası birvechile kabil olmaz ise haremeyni şerfeyn fukarasına vakfolsun..." diyerek cami harap olup onarılamadığı takdirde bostandan gelen gelirleri fukaraya vakfediyor. Bu durum aslında vakfiyelerde her zaman tamir ve onarım şartı belirtilmemiş olsa bile tamir ve termim eyleminin gizli olarak hep varolduğuna işaret etmektedir (VGM arşivi, defter-sayfa-sıra no:611-120-121).

olan kaldırımların tamirinin de vakfı tarafından gerçekleştirilmesini vakfiyede şart koşabilmektedir¹⁶. Aslında vakıf yapıların önündeki kaldırımların tamiratının vakfın görevi olduğu İstanbul kadısı'na yazılan 1572 M. tarihli bir hükümde de görülmektedir. Hükümde mütevellilerin vakıf dükkanları önündeki kaldırımları tamir ettirmelerinin emredildiği, buna uymayanların tevliyetlerinin kaldırılacağı bildirilmektedir (Ahmet Refik 1988:61-62¹⁷). Çarşı sokaklarının tamiri de yine vakıflar tarafından veya esnafın oluşturduğu para vakfı olan esnafsandıklarından karşılandığı görülmektedir (Ergin 1995:2/681). Görülüyor ki vakıf kurumu kendi sürekliliğini sağlamak yolunda vakıf yapıları onarmakla görevli iken, topluma hizmet etme anlayışı ve toplumun ihtiyaçlarını karşılama arzusu ile halkın faydalandığı diğer yapıları ve beledi hizmetlerin onarılmasını da üstlenmişlerdir.

Vakfiyelerde vakıf yapıların korunmasını sağlamaya yönelik rastlanan bir başka husus da dua ve beddualardır. Vakıf kurallarının değişimine izin vermeyen, vakıf hizmetlerin verimli bir şekilde yürütülmesi, vakfın doğru bir şekilde idare edilebilmesi için yönetici ve görevlilere yönelik olan dua ve beddualar, vakfın korunması için manevi teşvik ve tehdit olarak değerlendirilmektedir (Kunter 1962:263). Beddualarda vakıf yapıların korunmasına yönelik olarak yapıların ihya edilmesi, yıkılmaktan korunması, hayratın tahrip edilmemesi ve vakfın âtil hale getirilmemesine yönünde tehditler bulunmaktadır¹⁸. Böylece vakfın sürekliliğinin sağlanması ve vakıf yapıların korunması için her türlü idari, mali, hukuki şartı düşünen vâkıf, manevi baskıları da ihmal etmemiştir.

Vakıfların sürekliliğini ve vakıf yapıların korunmasını sağlamak, devletin de üstlenmiş olduğu bir görevdi. Devlet, kadılar ve vakıf müfettişleri aracılığıyla mütevellileri ve mütevellinin sorumluluğunda olan vakıfların gelirleri, masrafları, kiralamaları vs. gibi konularda kontrol ve denetim hakkına sahipti. Ayrıca vakıfların ve yapıların korunması ile ilgili bir çok fıkıh kuralları oluşturulmuştu. Vakıflarla ilgili pek çok dava da bu fıkıh hükümlerine göre mahkemelerde görüşülmekte ve karara bağlanmıyordu. Osmanlı'da vakıf davalara bakmakla görevli devletçe atanmış müfettiş kadılar vardı. Bunlar bahsi geçen şehirlerdeki vakıfların sayıca çok olmasından dolayı üçü İstanbul, biri Edirne biri de Bursa mahkemelerinde görevli idi (Karal 1976:138). İstanbul'da bulunan 27 mahkemeden Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği ve İstanbul Evkaf Muhasibliği, sadece vakıf konularına bakan mahkemelerdi (İpşirli 1996:37). 17.yy başından Cumhuriyet

Hocasultani Ataullah Efendi'nin 979 H. / 1571-72 M. tarihli vakfiyesinde *"...Yeni Mahallede hemşiresi Cennet Hatun çeşmesinin tamiri..."*ni ve artan vakıf gelirlerinden *"...ve yine fazladan hakim, müteveli, nazır marifetile bozuk yolların kaldırımlarının...yapılması. . ."*ni şart koşmaktadır (Kunter,1938:126-127).

Enderun Kitabevi tarafından yayınlanan bu çalışmada, transkripsiyonu yapan kişi(ler) hakkında bilgi olmadığından kaynakçada belirtilmemiştir.

Ateş'in (1983:5-54) vakfiyelerde rastlanan dua ve bedduaları ele alan makalesinde yapıların korunmasına yönelik tehditler içeren beddualar şöyledir:

- Sultan Beyazıt'a ait 1495 M. tarihli vakfiyede inşaa edilmiş olan köprü için *"...günler, aylar ve yüzyıllar boyunca ayakta durması için, iyi meziyetli kişilerin dualarıyla yapılmış olan köprü ki..."* (s.45)
- Şeyhülharem Esseyid Elhac Mehmed Çelebi İbn-i Abdülkadir'e ait 1657 M. tarihli vakfiyede *"...Kim vakfın ...mahsulatının çoğaltılması için çaba gösterir, onu yıkılmak, yokolmak ve halelden korursa...onun mükafatını... Ulu Allah versin..."* (s.46)
- II. Murad'a ait 1456 M. tarihli vakfiyede *"...insanlardan hiç birine, bu vakfı bozmak, eksiltmek, değiştirmek, ihmal etmek ve âtil hale getirmek helal olmaz...kim...hayratının tahrip edilmesi...için uğraşır ve çaba gösterirse Allah'ın gazabına uğrasın..."* (s.54).

dönemine kadar çeşitli vakıf davalara bakan Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği mahkemesinin görevleri arasında vakıf yapıların onarım keşfini hazırlamak da bulunmaktaydı (Sahillioğlu 1973:136). Böylece vakıflar, vâkıfları tarafından vakfiyelerde belirtilen bireysel hükümlerin haricinde, devletin yargı sisteminin bütün vakıflar için oluşturduğu genel hükümlere de tabiydi.

Vakıflarla ilgili fıkıh hükümleri arasında vakfın sürekliliğini sağlayacak idari sisteme ve vakıf yapıların tamirine yönelik bir çok hüküm bulunmaktadır. Bu fıkıh hükümleri her bir vakfı ayrı bir tüzel kişilik gibi görür. Vakıflar hususunda fıkıh hükümlerinin de kabul ettiği; asıl olan vâkıfın vakfı için vakfiyede belirttiği şartlardır ve bunların değiştirilemeyeceğidir⁹. Öyle ki vâkıf tarafından herhangi bir şekilde belirtilmediği sürece vakfın gayesi değiştirilemez ve vakıflar arası kaynak aktarımı gerçekleştirilemez (Ömer Hilmi:mesele 340,342,343). Bu durum ancak ve ancak gayesini yerine getiremeyen, harap ve tamiri mümkün olmayan bir hayratın gelirinin kadının onayıyla yine aynı gayeye sahip bir başka hayrata sarf olunması şeklinde gerçekleşebilir. Mesela harap olan bir medresenin geliri sadece başka bir medresenin masrafına sarf edilebilir, aynı vâkıfa ait de olsa başka bir gayeye harcanamaz. Bu tutumun vakıf yapıların korunması açısından hem olumlu hem de olumsuz yanlarının olduğu düşünülebilir. Aslında bir vakfın geliri ve gideri ile kendi döngüsünü kurması gerekliliği, vâkıfların vakıf masraflarını karşılayacak olan yeteri gelir kaynağını vakfetmesini zorlamaktadır. Aksi takdirde kişi bir çok hayri faaliyet inşaa edip bunlara yeterli gelir sağlamadığında, vakıf yapıların harap olması ile vakıf sisteminin dönmemesi, böylece toplumun ihtiyaçlarının karşılanmaması yönünde sonuçlar doğurabilir. Buna karşın, harap hale gelmiş aynı vâkıfa ait farklı gayeleri olan vakıflarda bile kaynak aktarımına izin verilmemesi, yapıların onarılması için kaynak bulunamamasına ve vakfın yokolmasına sebep olmaktadır. Vakıf kaynakları ile ilgili bir başka husus da, bir vakfın gelirleri ve giderlerinin o yıl içinde harcanması, yani yıllık bütçe hazırlanmasıdır. Vakfın çalışanlarının ücretleri o yılın gelirlerinden ödenmek durumundadır, sonraki yılın geliri önceki yıldan kalan ücretleri ödemekte kullanılmaz (Ömer Hilmi:mesele 359). Bu durum her ne kadar direkt olarak vakıf yapıların korunmasına yönelik bir kural gibi gözükmesi de, vakfın gayesinin değiştirilememesi, vakıflar arası kaynak aktarımı yapılamaması ve masrafların bir sonraki yılın gelirine ortak edilmemesi, vakıf gelirlerinin o vakıf içerisinde o yıl harcanması, dolaylı olarak vakıf yapıların tamirine harcanacak payı suistimallere kapatmaktadır.

Fıkıh hükümleri, vakfın doğru bir şekilde idare edilmesi, vakıf malların işletilmesi, gelirin arttırılması, vakıf yapıların korunması, tamiri ve her türlü tecavüzdten korunmasından sorumlu olan mütevellinin karşılaştacağı olağandışı durumlarda, vakfın sürekliliği için vakıf yararına olacak bir takım kurallar geliştirmiştir. Bunlar genellikle vakıf gelirlerinin giderlerini karşılayamadığı veya gelirlerin vakıf yapıların onarımına harcanması gerektiği durumlarda, vakfın sürekliliğini sağlayabilmek adına müteveliye yol açacak çözümlerdir. Bu gibi durumlarda fıkıh hükümleri, mütevellinin kadının onayını alarak hareket etmesini sağlamakta, böylece vakıf personeli veya evladları tarafından vakfa gelebilecek olan saldırıların da önünü kesmektedir. Örneğin, bir vakfın geliri masraflarını karşılayamaz duruma geldiğinde, müteveli kadıya başvurur ve kadı onayıyla tasarrufa gidilir. Tasarruf onarım masrafları haricindeki masraflarda yapılır, kadı maaşları ve

⁹ İslam hukukuna göre vâkıfın koyduğu şartlar Allah'ın kanunu gibidir ve değiştirilemez (İpşirli 1996:36). Fakat şunu da belirtmek gerekmektedir ki vakıf yararına olmayan, akıl ve hukuka aykırı olan uygulamalar vâkıf tarafından şart edilmiş olsa bile kadının müdahalesinin söz konusu olabileceği şeyhülislam tarafından da fetva olunmuştur (Imber 2004:170-171).

yardımları ödememe veya azaltma şeklinde tedbir alabilir²⁰ ve bu durum vakıf refaha çıkana değin devam edebilir (Ömer Hilmi:mesele 363). Onarım masraflarında tasarrufa gidilmemesi, özellikle akar yapıların onarımlarının öncelikli ve düzenli yapılması, yapıların işlevselliğini sürdürmesine ve vakıf gelirlerinin azalmamasını sağlayacaktır. Böylece bir vakıfa gelebilecek en büyük tehdit olan sermayenin erimesinin önüne geçilmesi, sermayesinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir (İmber 2004:163-4). Onarım harcamaları diğer bütün harcamaların önünde olan bir harcamadır. Vakıfda tamire ihtiyaç varsa gelirin öncelikle tamirata aktarılması gerekmektedir. Eğer ki maaşlar ve yardım ödenirse mütevellî bunu geri ödemekle yükümlüdür. Vakıf evlatlarının da gelirlerin tamirata aktarılmasına karşı çıkma hakkı yoktur (Ömer Hilmi:mesele 411,413). Böylece vakıf gelirlerinden öncelikli olarak yapıların onarımı hukuken şart koşulmakta, mütevellî onarımla ilgili kadının onayını alarak gerçekleştirdiği tüm eylemlerde desteklenmekte ve vakıf gelirinden faydalanan personelin ve vakıf evlatlarının onarım masraflarına karşı çıkması engellenmektedir.

Fıkıh hükümleri haricinde fetvalarda da vakıf yapıların korunmasına yönelik görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerde de vakıf yapıların korunarak sürekliliğinin sağlanması ve gelir getirmesi, vakıf yapının gelir getirici başka bir şekle dönüştürülüp değiştirilmemesi benimsenmektedir. Örneğin harap halde olan bir hamamın, mütevellîsi tarafından yıkılarak arsanın mukataya verilmesi talebine izin verilmemektedir (Özcan 2003:207). Böylece vakıf yapının korunarak yaşatılmasında vakıf yararı ve toplum yararı birarada düşünülmektedir.

Görülmektedir ki, vakıf kurucuları kurmuş oldukları vakıfların sürekliliğini sağlamak için vakfiyelerinde vakıf yapıların korunmasına yönelik şartlar öngörmüşlerdir. Bunların yanısıra, vakıflar aracılığıyla kamusal hizmetleri sağlamış olan devlet de, vakıf kurumunun sürekliliği için vakıf yapıların korunması ve onarılmasını öngören hukuki kurallar ortaya koymuş ve kadılar aracılığıyla bu hukuki kuralların yerine getirilmesini sağlamıştır.

Vakıf Yapıların Korunmasında İdari Yapılanma ve Onarım Süreci:

Vakıf yapıların onarım süreci onarım ihtiyacının doğması ile başlamaktadır. Onarım ihtiyacı üç şekilde ortaya çıkabilmektedir. Birincisi doğal bir süreç olarak, zamanın ve kullanımın etkisiyle doğal olarak yıpranma sonucu vakıf yapı tamire ihtiyaç duyabilmektedir. İkinci sebep olarak yangın, deprem, şiddetli rüzgar, yıldırım düşmesi gibi doğa olayları ve afetler sonucunda vakıf yapıların onarıma ihtiyaç duymasındır²¹. Üçüncü durumda ise insan eliyle meydana gelen tahribat sonucunda onarım ihtiyacının doğması şeklindedir. İlk iki durumda ortaya çıkan onarım ihtiyacı vakıf kurumunun olanakları ve/veya yapı türüne bağlı olarak devletin de katkı sağlayabileceği bir yaklaşımla çözümlenirken, üçüncü durumda insan kaynaklı tahribat sonucu ortaya çıkan harabiyet,

Akgündüz (1996:402) dipnot 4-5'deki Ebussuud'un fetvalarına dayanarak kadının masraflarda tasarrufa yönelik olan kararına ne başka bir mahkeme kararının ne de sultan emrinin karşı olamayacağını belirtir. Ayrıca maaşlarda yapılacak olan tasarrufa mütevellî maaşının dahil olmadığı, mütevellînin vakıfın herşeyi olduğundan onun görevini tam yapabilmesi için maaşında indirim yapılmadığını belirtmektedir.

Şiddetli rüzgar genellikle kurşun üst örtülerinin hasar görmesine neden olurken, yıldırım düşmesi minareleri yıkmaktadır. Yapıların birbirine yakınlığı ve ahşap yapı malzemesinin yoğun olarak kullanımı, yapıların yangınlarda büyük hasar görmesine sebep olmaktadır. Cezar'ın (1963) makalesinden de görüldüğü üzere, İstanbul'da sık aralıklarla görülen yangın ve depremlerin yapılı çevreye büyük hasar vermiştir.

hukuken kişinin yapıyı tekrar eski hale getirmesi veya onarım bedelini ödemesi şeklinde çözümlenmektedir. Eğer harap olan yapı hayrat ise bu durumda yapıyı harap eden yapıyı eski haline getirmek zorundadır. Eğer yapı akar ise mütevellî harap edenden alacağı tazminat bedeli ile tamiri gerçekleştirir (Ömer Hilmi:mesele 407).

Vakıf yapılarında onarıma ihtiyaç duyulmasının ardından onarım isteğinin resmi olarak oluşması gelmektedir. Onarım isteğini belirleyenler arasında²² öncelikle vakıf yapıların tamirinden sorumlu olan mütevellî gelmektedir. Daha sonra vakıf yapılarında çalışan, vakıf yapıların kullanıcıları veya kiracıları onarım isteğinde bulunabilmektedir. Bu grup genellikle onarım talebini mütevellîye bildirerek mütevellî aracılığıyla ortaya koymaktadır²³. Üçüncü bir grup da vakıf yapılarla dolaylı ilişkisi olan cemaat, yöre halkı, beldenin hukuki ve idari yöneticileri olan kişilerin onarım isteğini ortaya koyması ile oluşmaktadır. Onarım isteğinde bulunanlar arasında onarım sürecinden direkt sorumlu olan mütevellî ve daha sonra da nâzır gibi kişilerin haricinde, vakıf yapılardan direkt ve dolaylı olarak faydalanan kişilerin de bulunması, vakfın yararına olan bir şeyin vakıfdan faydalanan şahısların da yararına olmasıyla örtüşmektedir. Bu durum vakıf yapıların korunmasında itici güç olarak belirmektedir.

Onarım isteğinin kadıya bildirilmesi üzerine başlayan vakıf yapılarıdaki resmi onarım süreci²⁴, kadının onarım talebine izin vermesi ve birinci keşif ve bazı durumlarda onarım raporunun hazırlanarak kadıya iletilmesi ile devam eder. Keşif ve onarım raporu ile kadı divana başvurur. Divan keşfi onaylayarak gereğini kadıya bildirir. Bunun üzerine kadı, onarım sorumlusu olan mütevellîye onarım iznini verir. Gerekli personel ve parasal kaynağı sağlayan mütevellî, onarım uygulamasına başlar. Uygulama tamamlandıktan sonra kadı izni ile ikinci keşif hazırlanır ve kadıya sunulur. Birinci ve ikinci keşifler kadı tarafından karşılaştırılır, onarım aklanır ve mütevellîye bildirilir.

Vakıf yapıların onarım sürecinde, vakfın üst düzey sorumlusu olan mütevellî onarım bürokrasisinde muhatap kişi olmakta, uygulama sürecinde ise onarımın teknik ve mali altyapısını kurarak onarımı takip etmekle sorumludur. Onarım personelinin temini, yapı malzemesinin temini ve vakıf akarlardan gelecek gelirlerin oluşturduğu mali kaynak, mütevellî tarafından yerel ölçekte çözümlenebilmektedir²⁵. Bu da onarım eylemlerine ivme kazandıran bir özellik olarak değerlendirilebilir.

Onarımlarda çalışacak olan mimar, kurşuncu, benna, neccar, su yolcu, meremmetçi gibi teknik personelin aslında onarım konusunda uzmanlaşmış kişiler olmadığı, onarılacak yapılara yapılacak müdahalenin zaten halihazırda yeni inşaatlarda kullanılan yapıım tekniği ve malzemesi

Madran (2004:45-6) vakıf ve vakıf haricindeki yapıların hepsini ele alarak onarım isteğinde bulunanları iki grupta toplamaktadır. İlk grupta onarım uygulamasından da sorumlulu olan mütevellî, nazır, vâkıf, kadı ve naib bulunmakta, ikinci grupta ise onarım sürecine etkin olarak katılmayan yöre halkı ve bireylerin tek tek talepleri bulunmaktadır.

Pay (2000) dipnot 77'de belirttiği üzere 1801 yılında Bursa'da bulunan İvaz Paşa Medresesin'nde ikamet eden talebelerin yangından zarar gören caminin bir an evvel tamir edilmesi için mütevellî üzerinde baskı oluşturmuşlardır.

Vakıf yapıların onarım süreci ile ilgili bilgiler Madran'ın (2004:45-63) çalışmasından derlenmiştir.

Mütevezî ölçekteki vakıflarda, vakfa ait yapılar, gelir kaynakları ve mütevellî genellikle o yörede bulunmakta ve onarım eylemlerinin gerçekleştirilmesi ve takip edilmesi yerel ölçekte olmaktadır. Büyük ölçekli sultan ve vezirlere ait vakıflarda ise, akarlar ve hatta hayratlar imparatorluğun çeşitli yörelerinde bulunabilmekte, böylece vakıf yapıların onarılmasında ve vakıf gelirlerinin toplanmasındaki sorumlular ve yürütülen işlemler daha geniş bir alanda gerçekleşeceğinden ilgili personel sayısı fazlalaşabilmektedir.

ile aynı olduğundan, sadece yapı alanında uzmanlaşmış kişiler olduğunu belirtmekte fayda vardır (Madran 2004:73)²⁶. Onarım işlerinde çalışacak olan bu personelin kimi vakıflarda vâkif tarafından istihdam edildiği ve vakfiyelerde ne kadar maaş alacağını belirtildiği görülmektedir. Ayrıca özellikle sultan vakıflarının büyük çaplı onarımlarında, vakıfta görevli olan onarım elemanlarının yanısıra hassa mimarbaşlıların görev yaptığı bilinmektedir. Vakıflarda onarımla ilgili personelin istihdamı ve yapıların tamiri ile ilgili hükümleri inceleyen Bakırer (1973:121), 15.yy öncesinde Osmanlı döneminde düzenlenen vakfiyelerde tamirat konusunun genel bir tutumla ele alınmış olduğunu, bu tarihten sonraki vakfiyelerde ise onarım konusunun giderek daha detaylı vurgulandığını, tamire aktarılacak pay, çalışacak personel ve alacağı maaşlar konusunda detaylı bilgi bulunduğunu belirtmektedir. Vakfiyelerde her zaman için onarımla ilgili bir personelin istihdamı söz konusu olmayabilir. Bu durum vakfın onarım ihtiyacı olduğu durumda hizmet aldığı şeklinde değerlendirilebilir (Bakırer 1973:121). Bu şekilde çalışan yani herhangi bir vakfın kadrosunda sürekli olarak bulunmayıp onarım gerektiği durumlarda geçici onarım hizmeti veren inşaat esnafının varlığı da bilinmektedir (Madran 2004:89). Görülüyor ki, vakıf kurumu her zaman onarımı öncelikli şart koşmasının yanısıra, onarım eylemini gerçekleştirecek teknik personelin de sürekli kadroda bulunarak gerektiğinde anında müdahale ile çözüm üretilmesini düşünmüştür. Bu yaklaşım, yapıların yıpranmasında ve harap olmasında etkin olan zaman faktörünü ortadan kaldıran, aynı zamanda yapıların işlevselliğinin sürekliliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca onarımda çalışacak esnafın özel bir uzmanlık gerektirmeden sadece yapı alanında uzmanlaşmış esnaf olması, sürekli bir onarım personeli istihdam etmeyen vakıfların da ihtiyaç olduğunda kolaylıkla istihdam edebileceklerini düşündürmektedir.

Sürekli onarım personeli istihdamı haricinde kimi vakıflarda onarım için gerekli olan inşaat malzemelerinin vakıfların ambarlarında el altında bulunuyor olması, anında tamiratın yapılarak kapsamlı onarımlara ihtiyaç duyulmamasına sağlamaktadır (Kunter 1962:265).

Sürekli veya geçici olarak istihdam edilmiş olan onarım görevlileri tarafından vakıf yapılarda yapılan tamirat, vakıf hukukunda niteliği açısından ikiye ayrılır (Ömer Hilmi:mesele 29,30 - Akgündüz 1996:401): "*meremmet-imüstehleke*" sıva, boya gibi aslından alınıp ayrılması mümkün olmayan tamirat ve "*meremmet-i gayr-i müstehleke*" binaya yeniden ilave edilen merdiven, kiler, camekan veya avluya döşenen mermer gibi yapıdan ayrılarak alınması mümkün olan ilavelerdir.

Vakıf yapılarda gerçekleştirilen onarımlar bugünkü ölçütlerle değerlendirildiğinde üç müdahale türü görülmektedir (Madran 2004:54-58): bakıma yönelik müdahaleler, esaslı onarım niteliğinde müdahaleler ve tümüyle yenileme şeklindedir. Sıva, derz, kurşun örtünün yenilenmesi, eksik camların giderilmesi gibi müdahaleler yapının mekansal, ögesel ve strüktürel özelliklerine yönelik müdahaleler olmadığından bakıma yönelik müdahaleler olarak değerlendirilmiştir. Aslında vakfiye ve muhasebe bilançolarının incelenmesinden sonra ortaya çıkan husus şudur ki, yapıların onarım ihtiyacı genellikle üst örtü (bu kurşun ve kiremid örtünün bakımı ve yenilenmesi veya toprak damlarda damın tımar edilmesi şeklinde görülmektedir) ve su yollarının tamiratı hususunda yoğunlaşmaktadır (Bakırer 1973:125 - Madran 2004:55). Üst örtü ve altyapının onarılması zaten esaslı onarım kapsamında değil,

Madran (2004:73-91) çalışmasında Osmanlı'da 16.-18.yy'lar arasında tüm yapı türlerindeki onarım işlerinde çalışan onarım görevlilerini hizmet tanımlarına ve istihdam biçimlerine göre iki ayrı sınıflamada ele almıştır. Burada, onarım görevlileri olarak sadece yapı işleri ile ilgili teknik personel değil, onarım sürecinde yer alan yönetsel ve yargısal kademedeki bütün görevliler değerlendirilmiştir.

bakım sürecinin bir parçasıdır. Esaslı onarım niteliğindeki müdahaleler ise genellikle yangın, deprem gibi afetler sonrası oluşan harabiyetle veya bahsi geçen üst yapı ve alt yapı onarımlarının zamanında ve devamlı olarak yapılmaması durumlarında ortaya çıkmaktadır.

Vakıf Yapıların Onarılmasında Finansal Kaynaklar:

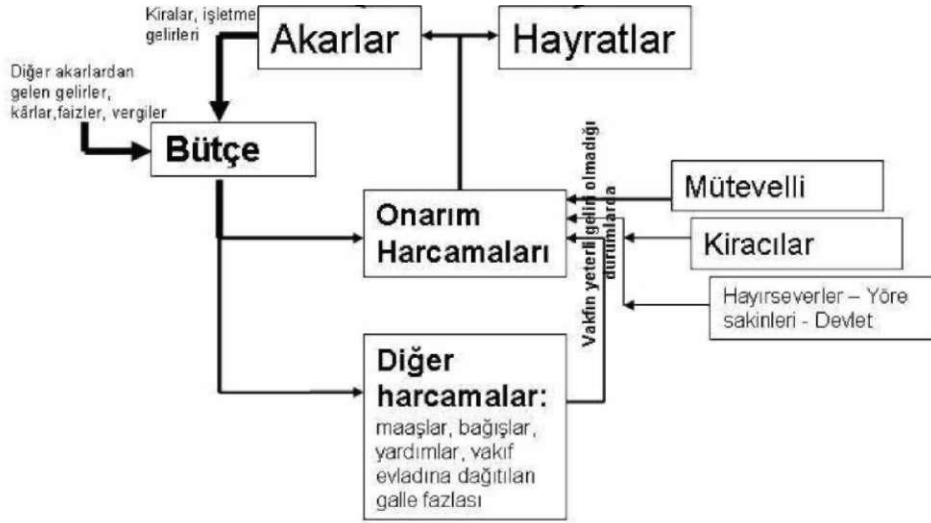
Vakıfyapıların onarılmasında vakfın özkaynakları olan gelirleri kullanılmış, vakfın gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda ise öncelikle mütevellinin kendi kaynaklarını kullanarak veya borç alarak onarımları gerçekleştirmesi beklenmiştir. Kimi durumlarda ise kullanıcının veya kiracının onarımı yapması söz konusudur. Bunların haricinde yöre sakinlerinin ve devletin vakıf yapıların onarımına katkı sağladığı da görülmüştür (Şekil 1). Bu doğrultuda vakıf yapıların onarılmasında kullanılan finansal kaynaklar şöyle gruplanabilir:

- a. vakfın akarlardan gelen öz kaynakları
- b. diğer kaynaklar ve katkılar
  - b.1. mütevellinin kaynakları
  - b.2. kullanıcı ve/veya kiracının katkıları
  - b.3. vakıf personeli / yöre sakinleri / hayırseverlerin katkıları
  - b.4. devlet katkısı

a. vakfın akarlardan gelen öz kaynakları:

Vakıf yapıların korunmasında en önemli katkı, vakfın öz kaynakları olan vakıf akarlardan gelen gelirlerdir. Yediyıldız (2003:95-121) 18.yy vakıflarından yola çıkarak gelir kaynaklarını dört gruba ayırmıştır. Tarım işletmeleri olan ilk grubu arsa, bağ, bahçe, bostan, mezraa, tarla, çiftlik, köy, karye, mukâta'a maden ocağı ve dalyan oluşturur. İkinci grup binalardan, üçüncü grup nakit paradan ve dördüncü grup vakfedilmiş nesnelere oluşur. Binalar ise meskenler (menzil, saray, yalı, odahane), kamu hizmeti için kiralanmış binalar (deFTERhane, gümrük binası) ve han, dükkan, ambar gibi ticaret yerleri ile hamam, değirmen, imalathane gibi sanayi işletmeleri olan iktisadi kuruluşlar olarak ayrılmıştır. Bu gelirler kent kaynaklı ve kıR kaynaklı gelirler olarak değerlendirildiğinde, kent kaynaklı gelirlerin büyük bir kısmının yapılardan gelen kiralardan veya işletme gelirlerinin olduğu görülmektedir. 17.yy'da vakıfların gelirlerinin %32'si (Yüksel 1998:266), 18.yy'da ise %38'si (Yediyıldız 2003:96-97) yapılardan ve işletmelerden elde edilen kira ve gelirlerden oluşmaktadır. Barkan'ın (1963:253) çalışmasında Ayasofya Cami ve Edirne Eski Cami vakıflarının gelir kaynaklarının tamamıyla kent kaynaklı olduğu da izlenmiştir. Bu durum yapılardan gelen gelirlerin, yine hayrat ve akar nitelikli yapıların onarımı için harcandığını göstermekte ve onarıma harcanacak gelirin kesilmemesi için akar yapıların da onarımının önemi ortaya çıkmaktadır (Madran 2004:117). Aslında kimi vâkıflar bunun bilincinde olarak akarların öncelikli olarak onarılmasını şart koşmuştur. Böylece vakfın gelirinin kesilmeden vakfın sürekliliği sağlanacaktır.

Vakıf Yapılar

Şekil 1. Vakıfyapıların onanında finansal mekanizma

Vakfın kim olduğu ve kurulan vakfın büyüklüğüne bağlı olarak gelir kaynaklarının nitelik ve niceliğinde çeşitlilik görülmektedir. Yani bir vakfın tarımsal alandan, vergilerden, kentsel alandaki yapılar ve işletmelerden ve de vakfedilen paralardan gelen gelirleri olabilir. Gelir kaynaklarındaki bu çeşitlilik bir yandan vakfın mal varlığı ile alakalı iken, bir yandan da vakfın gelir kaynaklarının, çeşitli sebeplere dayalı olarak kesilmesi, azalması durumundan en az etkilenmesini sağlayacak bir çözüm olarak düşünülmüş olabileceğini de akla getirmektedir. Çünkü vakfın öz kaynaklarındaki gelir durumu bir takım (dış) etkenlere dayalı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Mesela deprem, yangın gibi doğal afetler yapıları kullanılamaz hale getirebilmekte, salgın hastalık ve kuraklık işletmelerin gelirini etkilemekte²⁷, verimin düşmesi, hasarat ve kuraklık gibi sebepler de tarımsal alandan gelecek gelir düzeyini etkileyebilmekte, enflasyon²⁸ para vakıflarının değerini düşürdüğü gibi genel anlamda da tüm ekonomiyi etkilediğinden vakıf gelirlerinde azalmaya sebep olmaktadır. Dolayısıyla gelir kaynaklarının çeşitli olması vakıf gelirlerinin devamlılığı, vakfın sürekliliği ve vakıf yapılarının korunması için önemli olmaktadır.

Para vakıfları da vakıf gelir kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. 17.yy'da vakıf gelirlerinin %49'u (Yüksel 1998:120) ve 18.yy'da vakıf gelirlerinin %32'sinin vakıf paralardan geldiği görülmektedir (Yediyıldız 2003:116). Vakfedilen paralar, içerisinde onarım harcamalarının da olduğu çeşitli hizmetlere aktarılmaktadır (Çizakça 1995:338-340).

Ayasofya Camii vakfının gelir kaynakları arasında bulunan Esir Kervansarayı'nın 896 H./ 1490-91 M. senesinde, İstanbul'da hüküm süren bir hasatalık sebebiyle beş ay boş kalması gelir kaynaklarında azalmaya sebep olmuştur (Barkan 1963b:342). 16.yy'da Trabzon'da baş gösteren veba salgını ve kuraklık da, kentte çeşitli vakıflara ait kervansaray ve hamamların kiralalarında düşüşe neden olmuştur (Jenings 1990:277-285).

Pamuk (2003:212-14), İstanbul'da genel fiyat düzeyinin 1469'dan 1914 yılına kadar yaklaşık olarak %300 artış gösterdiğini belirtmekte ve Osmanlı tarihinde 16.yy sonu 17.yy ortası ile 18.yy sonu 19.yy ortasına kadar süren iki hızlı enflasyon dönemi olduğunu belirtmektedir. Bu durum hiç şüphesiz ki vakıf gelirlerini de etkilemiştir.

Vakfedilen gelir kaynaklarının, kimi zaman vakıf yapılar arasında ayırım yapılmadan evvela onarıma harcanacağı, kimi durumlarda ise bazı akardan gelen gelirle bazı hayratların onarılacağı hususu vakfiyelerde belirtilebilmektedir. Böyle durumlarda, yani bir takım akarlar bir takım masraflar için vakfedildiği durumlarda birinin geliri zayıfladığında ötekine kaynak aktarabilmesi mümkündür (Ömer Hilmi:mesele 341). Ayrıca vakıf yapının gelirinin öncelikli olarak o yapının tamiri için harcanması durumu da söz konusudur (Akgündüz 1996:402). Bu durum akar yapının onarılmasının gelirin sürekliliğinin ve böylece vakfın sürekliliğinin sağlanması adına öncelikli olarak algılandığını göstermektedir.

Vakıflarda vakıf yapıların korunmasına yönelik mali kaynaklardan biri de ihtiyat akçesi uygulamasıdır. Hasan Paşa'nın Hatay-Karamurt'taki vakıflarına ilişkin 1116H. /1704M. tarihli vakfiyesinde kalenin ve caminin keşif gerektirmeyen küçük onarımları için günde 10 akçe ayrılması belirtilmiştir (Ateş 1982:11). Maraşlı İskender oğlu Hacı Bayazıd'a ait vakfiyede ise su yolu tamiri için her yıl belli miktar para ayrılması, bu miktarın her yıl harcanmadığı takdirde daha sonraki onarımlar için saklanması şart koşulmuştur²⁹. İhtiyat akçesi vakıf hukuku tarafından da benimsenmektedir. Vâkıf ihtiyaç akçesi ile ilgili vakfiyede hiçbir şart koşmasa dahi, gelir fazlasının evlada bırakıldığı vakıflarda, hukuken mütevellinin vakıf yapıların onarıma ihtiyaç duyulacağı durumlarda harcanmak üzere ihtiyat akçesi ayırabileceği ve vakıf evladlarının buna karşı çıkamayacağını belirtilmektedir (Ömer Hilmi:mesele 366). Hali hazırda her an vakıf yapıların korunmasına harcanmak üzere varolan bir paranın olması, onarımın vakıf gelirlerinin toplanmasını beklemeden hemen gerçekleştirilmesine olanak sağlayacak bir çözümdür.

Vakıf gelirlerinin vakıf yapıların onarımına aktarılmasını vakıfların yıllık muhasebe bilançolarında görmek ve izlemek mümkündür. Bu belgelerin önemine değinen Barkan (1963a:245), vakıflarla ilgili yıllık bütün gelir ve masrafları kaydeden muhasebe bilançolarının, vakıfların işleyişini ve dönemin sosyal ve iktisadi yapısını belirlemede vakfiyelere göre daha önemli bilgiler içerdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu belgelerin her yıl vakıf yapıların tamiratına aktarılan para, kullanılan malzeme ve işçilik ücretleri konusunda detaylı bilgiler içermesi, vakıf onarım ilişkisinin uygulamadaki durumunu belirlemede önemlidir.

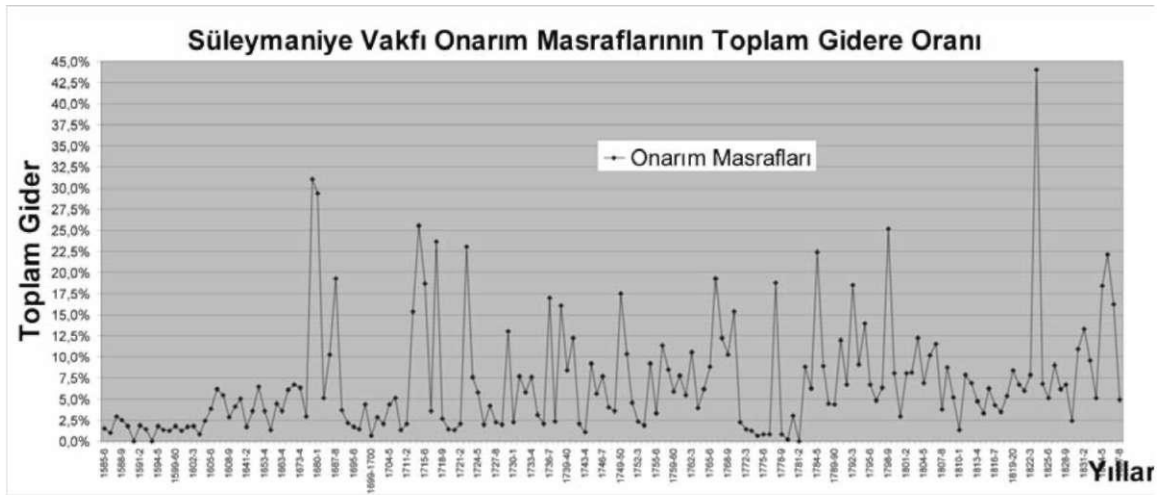
Vakıflara ait incelenen muhasebe bilançolarına bakıldığında vakıfların tamirat giderlerinin yıllık giderler içinde önemli bir paya sahip olduğu ve izlenebilen yıllar içerisinde tamirat giderlerinin süreklilik gösterdiği, yani düzenli olarak vakıf yapılar için her yıl tamirat masrafı yapıldığı görülmektedir³⁰. Barkan'ın (1963b) Ayasofya vakfının 893-895 H./1488-1491 yıllarına ait muhasebe bilançolarını ele aldığı makalesinde, tamir masraflarının takip eden üç yıl içerisinde yıllık masraflara oranı sırasıyla %12,6, %11,7 ve %18 olarak saptanmıştır³¹. Bu durum gelir kaynaklarının tümünün İstanbul'da bulunan dükkan, han, hamam, boyahane, fırın gibi ticarethane ve imalathaneleri barındıran yapılardan oluşan bir vakıf için kaçınılmazdır. Düzenli ve önemli miktarlarda onarım için pay ayrılması, vakfın gelirinin kesilmemesi için gereklidir.

VGM arşivi, defter-sayfa-sıra no:600-194-240.

1490-91 yıllarına ait muhasebe bilançolarını inceleyen Barkan (1963a:291), vakıf yapılara harcanan önemli miktardaki bu tamir masraflarının, yapıların harap olmaktan korunması için verilen önemi gösterdiğini belirtmektedir.

Barkan (1963b) makalesinde, vakıfların giderlerini iki grupta ele almış ve tamirat giderlerini kendi grubu içerisinde değerlendirmiştir. Burada ise, onarıma harcanan payın vakfın toplam giderleri içerisindeki oranının ne olduğu görülmek istendiğinden, muhasebe bilançosunda "B" kaleminde ele alınan tamir masrafları toplam masraflara (A ve B'nin toplamı) oranlanarak yeniden hesaplanmıştır.

Vakıfların yapıların onarımına önem göstererek sürekli onarımlarını gerçekleştirmiş olduklarını yaklaşık 250-300 yıllık döneme ait muhasebe bilançolarından izlemek mümkündür³². Süleymaniye vakfına ait 1585/6 M. - 1837/8 M. yılları arasında düzenlenmiş olan 172 kayıttan görüldüğü üzere sadece üç yıl (1590-1, 1593, 1781-2) onarım masrafı kaydedilmemişken diğer yıllar önemli miktarlarda para onarıma harcanmıştır (Şekil 2). Tutulan kayıtların yaklaşık %50'si onarım masraflarının toplam masraflar içindeki oranının %5'in altında olduğunu ve bunun da vakfın ilk ikiyüzyılı içerisinde yoğunlaştığını göstermektedir. Kayıtların yaklaşık %30'unda onarıma aktarılan pay %5-10 arasında değişirken, %20'si onarıma toplam giderin %10'unundan fazla bir pay ayrıldığını göstermektedir. Onarıma ayrılan en yüksek pay 1823-4 muhasebe yılında %44'lük bir pay olarak görülmektedir.

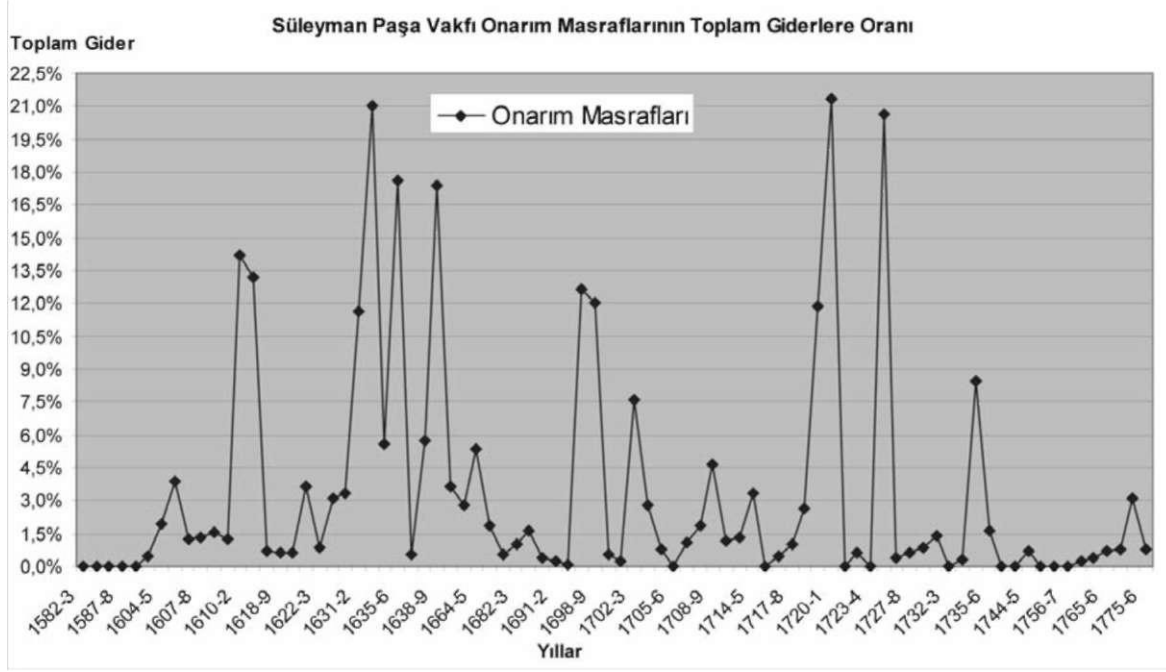
Şekil 2. Süleymaniye vakfında onarım masraflarının toplam gidere oranı

Şehzade Süleyman Paşa'nın 1582/3 M. - 1775/6 M. yılları arasında tutulan 81 muhasebe yılına ait kaydın %18'inde onarıma hiç harcama yapılmamışken, yaklaşık %50'sinde onarım için toplam giderin %3'ünün altında harcama yapıldığı görülmektedir (Şekil 3). Kayıtların %14'ü onarım için toplam giderin % 3-6'sı oranında harcama yapıldığını, %16'sı ise onarıma harcanan paranın toplam giderin % 6'sından fazla olduğunu göstermektedir. 1632-3 yılında %21, 1720-1 yılında %21,3 ve 1724-5 yılında ise onarım için harcanan para toplam giderin %20,6'sını ile en yüksek oranlara ulaşmaktadır.

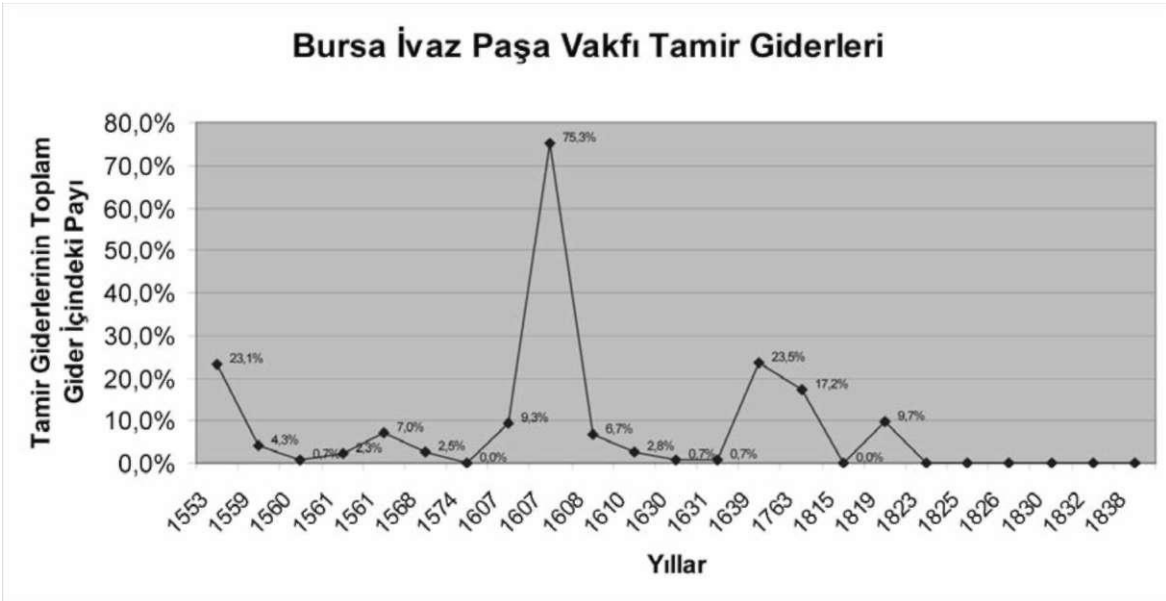
Bursa İvaz Paşa vakfında onarım giderlerinin toplam gider içindeki payına bakıldığında, külliyeye yapılarının çeşitli ölçek ve nitelikte bir çok tamirat geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4). 1607 yılında toplam giderlerin %75,3'ü tamirata harcanmıştır. Onarım maliyetinin yüksek olmasına dayanarak, İvaz Paşa vakfına ait çarşının esaslı onarım geçirmiş olması muhtemeldir.

³² Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıflarına ait veriler Güran'ın (2006) çalışmasından, Bursa İvaz Paşa Vakfına ait veriler ise Pay'ın (1996) çalışmasından alınarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca 1553, 1639 ve 1763 tarihlerinde de yüksek maliyetli onarımlar izlenmiştir. Diğer yıllarda da yine külliye yapılarının bakım ve onarımlara tabi tutulduğu, sadece 1574 ve 1815 yılında hiç tamir masrafı yapılmadığı görülmüştür. Ayrıca 1819 yılından sonra da herhangi bir tamirat masrafı kaydedilmemiştir.

Şekil 3. Süleyman Paşa vakfında onarım masraflarının toplam gidere oranı

Şekil 4. Bursa İvaz Paşa vakfında onarım masraflarının toplam gidere oranı

Yangın ve deprem gibi afetler sonucu oluşan yapı hasarlarının giderilmesinde yüksek maliyetli onarımların gerekliliği ortaya çıkmakta, bu durum ise vakfın olanakları doğrultusunda müdahale türünün şekillenmesine yol açmaktadır. 1766 İstanbul depremi ardından gerçekleştirilen onarımlarda kimi yapılarda kârgir kubbelerin ahşaptan yapılması³³, kimi yapılarda ise yapının kubbe ve ayaklarının farklı bir uygulama olarak demirlerle desteklenmesi, vakfın maddi olanaklarının onarım müdahalelerini şekillendirmesi olarak değerlendirilebilir (Mazlum 2001:127).

b. diğer kaynaklar ve katkılar

b.1. mütevellinin kaynakları: Vakfın özkaynakları yeterli olmadığı durumlarda, onarım masraflarını üstlenecek öncelikli kişi tabiki vakıf yönetiminin en üst sorumlusu olan mütevellidir. Müteveli, vakıf gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda kendi kaynaklarını kadının onayını alarak tamir masraflarına harcayabilir ve daha sonra yaptığı masrafı vakıf gelirlerinden geri alabilir (Ömer Hilmi:mesele 348). Aslında mütevellide görevini yerine getirebilmesi yolunda aranan özelliklerinin³⁴ yanısıra varlıklı kişiler olması ve gerektiğinde kendi kaynaklarını vakıf yararına kullanıyor olması vakfın sürekliliğinin ve vakıf yapıların korunmasının sağlanması açısından önemlidir³⁵. Bir başka uygulama da mütevellinin borç alarak onarımı gerçekleştirilmesi durumudur. Vakfın gelirin olmadığı durumda, vâkîf, mütevellinin borç alarak tamir yaptırmasını vakfiyede şart koşmuşsa, müteveli kadı onayına gerek duymadan borç alarak tamiratı gerçekleştirir. Fakat vakfiyede böyle bir şart yoksa müteveli kadı onayıyla borç para temin eder ve onarıma harcar (Ömer Hilmi:mesele 346,347). Böylece vakfın geliri yeterli olmadığı durumda, mütevellinin vakıf yapıların onarımını gerçekleştirebilmesi için çeşitli imkanlar oluşturulmuştur. Tabiki bu durum iyi bir yöneticinin vakıf yapıları korumak yolunda bir çok seçeneği uygulayabileceği anlamına gelmektedir.

b.2. kullanıcı ve/veya kiracının katkıları: Vakfın yeterli geliri olmadığı durumlarda, vakıf yapıların onarılmasında kullanıcı ve/veya kiracıların onarımı kendi kaynaklarından gerçekleştirdiği durumlar da söz konusudur. Vakfa ait olan menziller, vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda genellikle vakıf evladları veya imam, müderris gibi vakıf personelinin kullanımına tahsis edildiği görülmektedir. Bu durumda olan menzillerde boya, badana ve sıva gibi "*meremmet-i müstehleke*" sınıfına giren tamiratların kullanıcı tarafından yaptırılması esastır³⁶. Veya vâkîf vakfiyesinde kişilerin kullanımına tahsis ettiği menzillerin belli bir miktara kadar onarımını kullanıcının karşılamasını, bunun üstünde masraf gerektiren onarımların ise vakıf gelirlerinden karşılanmasını

Hafız Ahmet Paşa vakfına ait yapılara ait onarım keşifinde "...vaz'ı kadimi üzere kârgir olursa 10.252 kuruşa ahşaptan olur ise 8.332,5 kuruşa..." mal olacağını bildirilmiş, vakfın yeterli gelir olmadığından dolayı da kubbe ahşaptan inşa edilmiştir (Mazlum 2001:159-60).

Müteveli olacak kişilerin bir takım vasıflara sahip olması gerekiyordu. Bu vasıflar arasında; akli başında ve bâliğ olması, adil ve güvenilir olması, vakıf hizmetlerini yerine getirebilecek iktidara sahip olması ve müslüman olması gibi şartlar bulunmaktadır (Akgündüz 1996:314-320).

Örneğin Hürrem Sultan'ın Kudüs'te bulunan vakfının mütevellileri, vakıfdaki görevi karşılığı aldığı maaş haricinde, zeamet sahibi kişiler olmaları, büyük gelir kaynaklarına sahip olduklarını göstermektedir. Zengin olan bu mütevelliler, vakfın ihtiyacı olduğu durumlarda kendi kaynaklarını vakıf yararına kullanarak vakfın işleyişinde meydana gelebilecek aksamaları önlemiştir (Singer 2004:121-140).

Bu gibi yapılarda "*meremmet-i gayri müstehleke*" sınıfına giren müdahaleler ise yine kullanıcı tarafından yaptırılır, fakat yapılan bu müdahaleler kullanıcının mülkü sayılır (Akgündüz 1996:403).

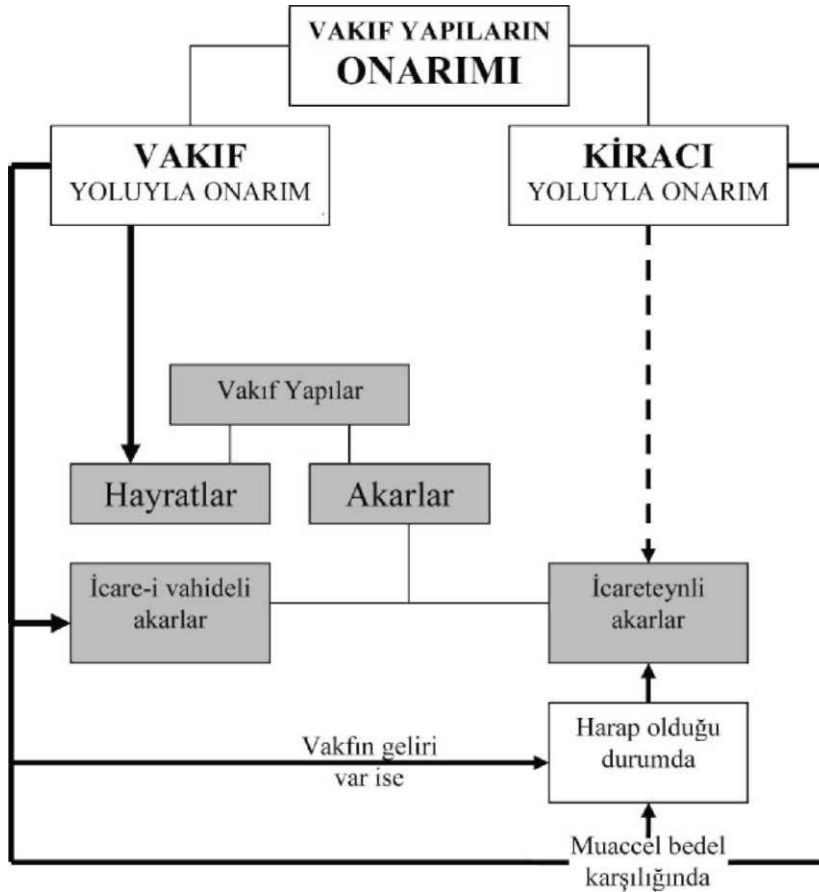

şart koşabilir. Örneğin Hocasultani Ataullah Efendi'nin 979 H./ 1570-71 M. tarihli vakfiyesinde, Birgi'de vakfettiği darülhadisın müderrisinin kullanımına tahsis ettiği yazlık ve kışlık menzillerin 30 dirheme kadar olan tamirinin müderris tarafından karşılanmasını, 30 dirhemden fazla olan tamir masraflarının ise vakıf tarafından karşılanmasını şart koşturmaktadır (Kunter 1938:126). Bununla birlikte vakfın onarım masraflarını karşılaması şart koşulan durumlarda, eğer vakfın geliri onarım masraflarını karşılamaya yeterli değilse, kullanıcıların kendi malından bunu karşılaması gerekmektedir. Kullanıcının onarım masraflarını karşılayacak durumu olmadığı veya buna razı olmadığı durumlarda ise, menzil hakim onayıyla mütevellî tarafından onarım masraflarına karşılık başkasına kiralanır (Ömer Hilmi:mesele 412). Görülmektedir ki, vakıf yapıların kullanıcıları her durumda yapıların onarım masraflarına az veya çok katkıda bulunmaları gerekmektedir. Bu durum kullanıcıların kullandıkları yapıdan sorumlu olmalarını ve de vakıf yapının onarım masraflarına kendisinin de ortak olacağını bilmesi, kullanıcıların yapılara iyi bakmaları sonucunu doğurmaktadır.

Menziller dışında vakfa gelir getiren akarların onarım masrafları da öncelikli olarak vakfın gelirlerinden karşılanır. Bununla birlikte vakıfda onarım masraflarını karşılayacak yeterli para olmadığı durumlarda kiracı, kira ücretine mahsuben onarım masraflarını karşılayabilmektedir. Ayrıca, kiracının onarım masraflarını karşılaması durumu, mütevellînin bulunmadığı hallerde de geçerli olmaktadır. Bu durum vakıf hukukunda; vakıf akar tamire muhtaç olup da, mütevellîye ulaşamadığı zaman, kiracının kadı onayıyla kendi parasından yapıyı tamir ettirmesi ve masrafı kiraya sayması şeklinde görülmektedir (Ömer Hilmi:mesele 396).

Kiracının onarım masraflarını karşılaması durumu icareteyn usulü kiralamada sıkça rastlanan bir durumdur (Şekil 5). Aslında vakıf gayrimenkullerde asıl olan kiralama usulü ecri misli (gerçek değer/ rayiç bedel) ile kısa süreli kiralama akdi olan icare-i vahide usulü kiralamadır. 17.yy'da uygulamaya başlanan icareteyn usulü kiralama uzun süreli kiralamaya olanak veren, rakabesi (çıplak mülkiyeti) vakfa ait olmakla birlikte tasarruf hakkının kiracıda olduğu, kiracının vefati durumunda da kira sözleşmesinin fesedilmeyip mirasçılarının tasarruf hakkını sürdürdüğü veya kiracının vakıf gayrimenkulü bir başkasına kiralayabildiği bir kiralama şeklidir. Bu usul kiralama biçimi, özellikle İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yangınlar sonucu harap hale gelen kentin ve yapıların imarı ve işlevselliğinin sağlanması için oluşturulan bir çözümdür. İcareteyn usulü kiralama aslında zaruretten doğmuş ve ancak zaruri olduğu durumda uygulanması düşünülen bir kiralamadır, bundan dolayıdır ki icareteynle kiralamada sultan onayı gerekmektedir (Akgündüz 1996:460). Vakıf mal harap olup yapıyı onarmaya vakfın geliri yeterli olmadığı durumda, mütevellînin borç alarak tamirini gerçekleştirmesi, bunun da olmadığı durumda harap yapının icare-i vahide ile kiralanıp, kira ücretine mahsup olarak tamir ve yeniden inşası yolunun seçilmesi, buna da talep olmadığı takdirde icareteyn usulü ile kiralanabileceği, aksi takdirde mütevellînin vakıf akarı icareteyn ile kiralayamacağı hukuken belirtilmektedir (Ömer Hilmi:mesele 275 - Akgündüz 1996:459-60). Burdan da anlaşılacağı gibi icareteyn usulü, harap olan vakıf malın tamir ve inşası için başka çözüm yolu kalmadığında uygulanması amaçlanmıştır. Çünkü bu usul kiralama normal kiralamadan farklı olarak kiracıya çok fazla hak; ferağ ve intikal (tasarruf hakkının devri ve tasarruf hakkının mirasçılara geçmesi) hakkı vererek, kiracının tasarruf ettiği yapı üstünde mülkiyet hakkına yakın haklara sahip olmasını sağlamıştır (Hatemi 1969:80). Harap vakıf akarları kiralayacak kişileri teşvik etmek amacıyla bir çok menfaat ve fayda sağlayan icareteyn kiralama usulünün, mütevellî ve kiracıların suistimalleri ile vakfın yararına olması beklenen sonuçlar vakfın zararına olacak şekilde neticelenmiştir (Ömer Hilmi:54-55).

İcareteyn ile kiralamada kiralanacak malın gerçek değerine yakın veya eşit miktarda verilen muaccel bedel, mahkeme kararı ve bilirkişi raporu ile tespit edilir (Akgündüz 1996:462). Bu bedel harap olan vakıf yapıların tamirâtı ve yeniden inşaası ile vakfın menfaatine ve hizmetine uygun bir şekilde harcanabilir. Öncelikli olarak kiralanın vakıf gayrimenkulün tamiri gerçekleştirilir. Bu iki şekilde gerçekleştirilebilir (Akgündüz 1996:461). Birinci durumda kiracı muaccel bedeli mütevelliyeye verir, mütevellî tamirat ve yeniden inşayı gerçekleştirerek kiracıya malı teslim eder. İkinci durumda kiracı vakıf malı muaccel bedele mahsuben tamiratı gerçekleştirir. Burada kiracının gerçekleştirmiş olduğu tamirat bedelinin ne kadar olduğu, muaccel bedele ulaşmış ulaşmadığı bilirkişi tarafından bir keşifle tespit edilir ve mahkeme tarafından teyit edilir. Tamir ve yeniden yapım eyleminden sonra vakıf gayrimenkulün tasarruf hakkını elde eden kiracı, bundan sonra yapacağı her türlü ilave, değişiklik, inşaat ve tamirat gibi müdahaleleri, mütevellinin bilgisi dahilinde kendisi yaptırır. İcareteynle kiralanın vakıf akar, yangın ve deprem gibi sebeplerle yeniden harap olması durumunda, vakfın geliri varsa vakıf tarafından, yoksa tekrar muaccel bedeli karşılığında kiracı tarafından onarılması gerekmektedir (Özcan 2003:391). Bu durum, icareteyn usulü ile 90 yıla kadar olan tasarruf hakkının, sürekli yenilenecek devam etmesine sebep olmakta, vakfın gelirleri sürekli eriyerek vakfın işlevselliğinin ve vakıf yapıların kaybıyla sonuçlanmaktadır.

Şekil 5. Vakıf yapıların onanımı

İcareteyle kiralamada sıkça görülen ve yapıların korunmasına olumsuz etki etmiş olabileceği düşünülen bir diğer husus da vakıf gayrimenkulun müşterek tasarruf edilmesi durumudur. Bu durum yapıların ifrazına³⁷ sebep olabileceği gibi, yapının onarımının gerçekleştirilebilmesi için bütün mutasarrıfların iznini gerektirmesi, onarım sürecini zorlaştırmış olmalıdır. Eğer ki, mutasarrıflardan biri yapıyı tamir ettirmeye razı olup, diğerleri buna karşı çıkarsa, tamire razı olan mutasarrıf kadı ve mütevellinin onayını alarak tamirâtı kendi parasından gerçekleştirir ve diğer hissedarların payına düşen miktarı karşılayıncaya kadar vakıf akardan kendisi yararlanır (Ömer Hilmi:mesele 242-243).

b.3. vakıf personeli/ yöre sakinleri/ hayırseverlerin katkıları: Vakıf yapıların onarılmasında finansal kaynak sağlayan bir diğer grup, vakıfdan ve vakıf hizmetlerden faydalanan vakıf personeli, yöre sakinleri veya hayırsever kişi veya kişilerdir. Bu grup, genellikle, harap olan hayrat yapıların onarım masraflarını, vakfın yeterli geliri olmaması durumunda karşılamaktadır. Bununla birlikte, vakfın onarım masraflarını karşılayacak yeterli geliri varken, yine de hayırsever bir kişinin kendi malından onarımı karşılama isteği, vakıf hukuku tarafından kabul görür (Ömer Hilmi:mesele 182).

b.4. devlet katkısı: Yapıların onarılmasında bir diğer kaynak da devletin katkısıdır. Bu katkı genellikle, hayrat yapılarının onarım masraflarının vakfın yeterli gelirinin olmamasından ötürü, devlet tarafından karşılanması şeklindedir (Akgündüz 1996:403). Bu durum sadece küçük ölçekli vakıflarda karşılaşılan bir durum değil, aynı zamanda sultan vakıfları için de sözkonusu olan bir durumdur. 1766 İstanbul depreminin ardından ağır hasar gören Fatih medreselerinin onarımında, Fatih Vakfının yeterli geliri olmaması üzerine onarım masrafları, Sultan III. Mustafa'nın fermanı ile Hazine-i Hümayûn'dan karşılanmıştır (Mazlum 2001:77, 127). Yaşanan afetler sonrası devlet katkısı ile yapıların ve kentin, onarımı ve yeniden imarı sıkça rastlanan bir uygulamadır.

Sonuç olarak, Tanzimat öncesi dönemde vakıf kurumunda, vakıf yapıların onarımında kullanılan finansal kaynaklar şöyle özetlenebilir:

Toplumun ihtiyacını karşılayan kamusal nitelikli hayrat yapıların onarım masraflarının, öncelikli olarak vakfınca karşılandığı, vakfın yeterli geliri olmadığı durumda ise devletin, yöre halkının, hayırseverlerin ve çalışanların onarım masraflarına katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu durum, kamusal fayda gözönüne alınarak toplumsal bilincin, dini inancın ve hayırseverliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelir getirici niteliği olan akar yapılarda ise, vakfın yeterli gelirinin olmadığı durumlarda, kullanıcıların ve kiracıların onarım masraflarını karşılaması veya katkıda bulunması, kişisel menfaat ve vakıf menfaatinin birlikteliğinden ortaya çıkmaktadır. Hukukun bunu zorlayıcı hükümlerinin olması, onarım eylemlerine ivme kazandırmaktadır. Aslında görülmektedir ki, birey, toplum ve devlet her zaman için farklı ölçek ve nitelikte de olsa vakıf yapıların onarımından ve onarıma kaynak sağlamaktan sorumlu olmuşlardır.

Bu kaynakların en önemlisi ve sürekli olanı vakfın öz kaynaklarıdır. Vakıfların düzenli olarak onarıma pay ayırdıklarını ve bu payların da kimi yıllar vakıf bütçesinin önemi bir kısmını

³⁷ İcareteyle müşterek olarak tasarruf edilen akarların ifrazı hukuken kabul olmaktadır. İfrazın gerçekleşmesi için vakıf akarın ifrazı sonucunda kullanılabilir olması, yani yapının bölünmeye müsait ve bölünen her parçanın da kullanılabilir olması ve de ifrazın vakıfyararına olması şartıyla müteveli izni ile ifraz yapılabilir (Ömer Hilmi:mesele 227).

oluşturduğu söylenebilir. Onarım harcamalarının maliyetinin toplam gider içerisindeki payına bakıldığında üç grup oluşturulabilir: yüksek maliyetli onarımlar, orta maliyetli onarımlar ve düşük maliyetli onarımlar olarak. Maliyetlere dayalı olarak onarım müdahaleleri için bir tahmin yürütülebilir. Bu durumda yüksek maliyetli onarımlarda, vakıf yapının yeniden inşaaya kadar giden esaslı onarım niteliğinde müdahale görmüş olabileceği veya çatı kurşunlarının yenilenmesi gibi birim maliyeti yüksek olan bir müdahale gördüğü sonucu çıkarılabilir. Orta maliyetli onarımlar kısmi müdahaleleri, düşük maliyetli onarımlar ise bakıma yönelik harcamaları temsil edebilir. Daha fazla ve birbirini takip eden muhasebe kayıtlarına sahip olan Süleymaniye ve Süleyman Paşa vakıfları verilerine dayanarak bir vakfın ömrünün %50'sinde düşük maliyetli onarımların yapıldığı görülmektedir. Böylece yüksek maliyetli onarımların oluşması geciktirilmiş olur. Ayrıca unutulmamalıdır ki, yüksek maliyetli onarımların büyük bir bölümü yangın ve deprem gibi afetlerden sonra görülmektedir. Burdan yola çıkarak vakıf kurumunun sürekli gelirinin olduğu ve bu gelirin sürekli ve öncelikli olarak bakım ve basit onarım niteliğindeki koruma eylemlerini gerçekleştirmek amacıyla kullanıldığı görülmüştür.

Sonuç

Sonuç olarak görülmektedir ki, Tanzimat öncesi dönemde bireysel olarak işleyen vakıflar genellikle merkezi idarenin idaresinden ve denetiminden uzak, bürokratik işlerin asgari olduğu yerel ve anında çözümlerle süratli ve verimli bir şekilde hizmet vermiştir (Öztürk 1995:73). Bu durum vakfın koruma eylemlerinde hızlı davranabilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca vâkıf, kurmuş olduğu vakfın sürekliliğinin sağlanması yolunda vakıf yapılarının korunması için her tür idari, mali ve hukuki düzenlemeleri oluşturmuştur. Vâkıfın yaratmış olduğu imkanlar haricinde vakıf kurumunu benimseyen ve destekleyen devlet, vakıf yapılarının korunması yolunda hukuki altyapıyı oluşturmuş, çeşitli kurullarla vakfın idaresi, onarım süreci ve mali kaynaklar üzerinde denetleme hakkı yaratmıştır. Böylece vakıf yapılarının korunmasını engelleyecek durumlar söz konusu olduğunda, hukuki sistem yani kadı her zaman için denetleme hakkını kullanarak vakfın ve vakıf yapılarının sürekliliğini sağlayacak önlemleri almıştır.

Vakıf kurumunda vakıf yapılarının korunması yolunda en önemli uygulama; vakfın sürekli gelir kaynağının olması, bu gelirlerin öncelikli olarak onarım masraflarına harcanmasının şart koşulması ve sürekli bakım ve onarım yapılması, hatta bunun için sürekli kadro tahsis edilmesi olarak belirtilebilir. Bu durum vakıf yapılarının onarıma ihtiyaç duyduğu her an onarım yapılabilmesini, sürekli yapılan küçük ölçekli bakım ve onarımlarla, büyük ve daha masraflı onarımların oluşmamasını veya geciktirilmesini sağlamaktadır.

İdari, mali ve hukuki düzenlemelerle uygun ortam yaratılarak sürekliliği sağlanan koruma eylemlerinde, yine de en önemli etkenin mali altyapının doğru kurularak sürekli gelirinin sağlanmış olması gelmektedir. Nitekim icareteyn uygulaması, her ne kadar harap olan vakıf yapılarının onarılması için ortaya konulmuş bir uygulama olup kısa vadede fayda sağlamış olsa da, uzun vadede bakıldığında vakıf gelirlerinin azalmasına sebep olduğundan vakıfların aleyhine bir uygulama olarak gelişmiştir. Ayrıca icareteynli akarların tasarruf hakkını alan mutasarrıfın yapının onarımından sorumlu olması, bu yapıların vakıf sistemi içinde koruma döngüsünden uzaklaştırmış, vakıfla kurumsallaşan onarım eylemi bireyselleştirilmiştir. Bireysel onarım eylemlerinin de düzenli ve sürekli yapılmaması ve de bunu zorlayacak hukuki bir düzen olmaması vakıf yapılarının harabiyetiyle sonuçlanmıştır.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları:**

- VGM Vakıf Kayıtlar Arşivi, Fethullah Efendi bin Abdullatif Vakfiyesi (971 / 1563-64), defter-sayfa-sıra no: 608/1-147-176/1.
- VGM Vakıf Kayıtlar Arşivi, Kalender Paşa Vakfiyesi (1221 / 1806-7), defter-sayfa-sıra no:618-115.
- VGM Vakıf Kayıtlar Arşivi, Ali oğlu Ebubekir Vakfiyesi (1065 / 1655), defter-sayfa-sıra no:611-120-121.
- VGM Vakıf Kayıtlar Arşivi, Maraşlı İskender oğlu Hacı Bayazıd Vakfiyesi (1027 / 1617-18), defter-sayfa-sıra no:600-194-240.

2. Yayınlanmış Kaynaklar:

- **Ahmet Refik.** (1988). *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591 M.)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- **Akar, T.** (2009). The Role of Vakıf Institution in the Conservation of Vakıf Based Cultural Heritage, yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- **Akgündüz, A.** (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: OSAV Yayınları
- **Ateş, İ.** (1983). Vakfiyelerde Dua ve Beddualar. *Vakıflar Dergisi*, XVII, 5-54.
- **Ateş, İ.** (1982). Hasan Paşa'nın Hatay Karamut'taki Vakıf ve Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, XVI, 5-26.
- **Bakırcı, Ö.** (1973). Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması. *Vakıflar Dergisi*, X, 113-126.
- **Barkan, Ö.L.** (1963a). Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tazına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 239-296.
- **Barkan, Ö.L.** (1963b). Ayasofya Cami ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1-2), 342-377.
- **Cezar, M.** (1983). *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and The Ottoman Construction System*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Cultural Publications.
- **Cezar, M.** (1963). Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Afetler. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayını I, 327-414.
- **Çizakça, M.** (1995). Cash Waqfs of Bursa 1555-1823. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38, 313-354.
- **Ergin, O.N.** (1995). *Mecelle-i Umur-i Belediyeye*, 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- **Güran, T.** (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, İstanbul: Kitabevi Yayını.
- **Hatemi, H.** (1969). *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muameleleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Heffening, (1934). "Waqf" maddesi. *Encyclopedia of İslam*, 1. Edition, Leiden, 1096-1103.
- **Imber, C.** (2004). *Şeriatın Kanununa Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- **İpşirli, M.** (1996). Vakıfların Tarihi Gelişmesi. *Türk Vakıfları*, (ed) Zekai Baloğlu, İstanbul: TÜSEV Yayını, 32-39.
- **Jenings, R.** (1990). Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 33, 271-336.
- **Karal, E.Z.** (1976). *Osmanlı Tarihi*, 2 (VI), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- **Kunter, H.B.** (1962). Türk Abidelerinin İdare, Muhafaza, Bakım ve Onarım Mevzuunda Tatbik Edilmiş Olan Esaslar. *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler*, 260-267.
- **Kunter, H.B.** (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd. *Vakıflar Dergisi*, I, 103-129.
- **Madran, E.** (2004). *Osmanlı İmparatorluğunun Klasik Çağlarında Onarım Alanının Örgütlenmesi 16. - 18. Yüzyıllar*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- **Mazlum, D.** (2001). Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- **Ömer Hilmi, E.** (1977). *İthaf-ül-Ahlâfi Ahkâm-il-Evkaf* Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- **Özcan, T.** (2003). *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul: Kitabevi Yayını.
- **Öztürk, N.** (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- **Pamuk, Ş.** (2003). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: K Kitaplığı Yayını.

VAKIFLAR DERGİSİ

- **Pay, S.** (2000). Osmanlı Külliyyelerinde Yönetim (Bursa İvaz Paşa Külliyesi Örneği). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (9).
- **Pay, S.** (1996). *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa: Eğit-San Yayınları.
- **Sahillioglu, H.** (1973). Ramazanoğullarından Davud Bey Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesiyle Fağfur Paşa Oğlu Ali Bey Paşa Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, X, 136-160.
- **Singer, A.** (2004). *Osmanlı 'da Hayırseverlik Kudüs 'te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- **Yediyıldız, B.** (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- **Yediyıldız, B.** (1986). Vakıfmaddesi. *İslam Ansiklopedisi*, 13, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 153-172.
- **Yüksel, H.** (2006). Anadolu Selçuklularında Vakıflar. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 1*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 309-325.
- **Yüksel, H.** (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas.